

УДК 330.837:502.131

Н.М. КОСТЮЧЕНКО, к.е.н.,

Сумський державний університет

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА
СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

У сучасних умовах очевидними стали суперечності соціально-економічного розвитку, пов'язані з вичерпністю природних ресурсів та забрудненням навколишнього середовища. Орієнтація економіки на задоволення матеріальних потреб суспільства та зростання антропогенного впливу на природу без урахування її можливостей компенсувати його негативні наслідки спричинили виникнення глобальних екологічних проблем. Погіршення якості довкілля та вичерпування природних ресурсів обумовили необхідність пошуку нової парадигми розвитку суспільства, відмінної від споживацького ставлення до природи. Такою парадигмою більшість країн світу, в тому числі й Україна, визнали концепцію сталого розвитку.

Україна ратифікувала основний документ Конференції у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) «Порядок денний на XXI століття» і зобов'язалася впроваджувати принципи сталого розвитку. Концепція сталого розвитку передбачає збалансоване вирішення соціо-економічних завдань, проблем збереження сприятливого стану довкілля і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь. Для зміни техногенного типу розвитку економіки на еколого-орієнтований необхідно, насамперед, сформулювати нові інституційні засади екологічно сталого розвитку. Базисом становлення засад сталого розвитку має стати інституційний механізм сталого розвитку.

Еколого-економічні відносини та інституційне середовище формуються і змінюються у складній взаємозалежності. Саме інститути відображають і закріплюють систему еколого-економічних відносин. У зміні інститутів та інституційного середовища реалізуються різні інтереси суб'єктів господарювання, які визначають їх місце в загальній системі еколого-економічних відносин. З іншого боку, самі еколого-економічні відносини розвиваються під впливом наявного інституційного середовища.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені розвитку інсти-

туційної теорії: Т.Веблена [1], Д.Норта [2; 3], Дж. Ходжсона [4], О.О. Аузана [5], О.О.Бренделевої [6], В.В. Вольчика [7], В.В.Дементьева [8], Г.Б. Лейнера [9], Д.С. Львова [10], Р.М.Нуреева [8; 11], А.М.Олейника [12], О.Б.Тарушкіна [13], А.А.Ткача [14], А.Є. Шастітко [15; 16] та ін. Дослідження системи еколого-економічних відносин знайшло відображення в наукових працях М.Ф.Реймерса [17], О.Ф. Балацького [18], Б.М.Данилишина [19; 20], Л.Г. Мельника [21], О.О.Голуба [22; 23], О.Б.Струкової [23] та ін.

В Україні інституційні засади екологічно сталого розвитку наразі ще не сформовані, тому його інституційне забезпечення є актуальним.

Інституційним перетворенням у природно-ресурсному секторі присвячені наукові нароби І.М. Вахович, З.В. Герасимчук, В.А. Голяна [24], Б.М. Данишилина [25], С.Е. Желасової [26], В.М. Трегобчука [27], М.А. Хвесика [28; 29] та ін.

Разом з тим недостатньо розробленими у науковому та практичному плані залишаються як проблеми оцінки існуючої інституційної системи України, так і науково-інституційні основи екологічно сталого розвитку.

Метою дослідження є визначення шляхів удосконалення інституційного середовища соціо-еколого-економічної системи.

В рамках дослідження механізм удосконалення інституційного середовища соціо-еколого-економічної системи розглядається з позиції ефективності інститутів екологічно сталого розвитку.

Досі не існує єдиної методики розрахунку ефективності інститутів. У [30] було зроблено спробу кількісно представити ефективність інститутів, які мають захищати неформалізовані екологічні інтереси, а також ефективність інститутів ринкової економічної системи. Проте, на нашу думку, даний підхід потребує доопрацювання з точки зору концепції екологічно сталого розвитку.

Формула для розрахунку ефективності

© Н.М. Костюченко, 2011

.....
<http://www.donntu.edu.ua> / «Библиотека» / «Информационные ресурсы»

<http://www.instud.org>, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_ekon/

проектів з охорони навколишнього середовища має загальний вигляд:

$$\frac{E_i}{C_i} \rightarrow \max, \quad (1)$$

де E_i – екологічний ефект i -го проекту, грн.;

C_i – витрати i -го проекту, грн. [31].

На наш погляд, ефективність наявного інституційного середовища екологічно сталого розвитку соціо-еколого-економічної системи доцільно визначати за формулою:

$$EI = \frac{D}{B_3} * C, \quad (2)$$

де EI – коефіцієнт ефективності наявного інституційного середовища екологічно сталого розвитку;

D – сукупні доходи суб'єктів господарювання, грн.;

B_3 – сукупні витрати на компенсацію завданого та на попередження потенційного збитку довіллю, грн.;

C – середня суб'єктивна норма екологічних переваг.

Показник «сукупні витрати на компенсацію завданого та на попередження потенційного збитку довіллю» демонструє, скільки коштів необхідно витратити для компенсації негативного впливу на довілля в умовах існуючих формальних інститутів, і характеризує ступінь неефективності цих інститутів з точки зору принципів екологічно сталого розвитку.

Показник (D^*) відображає, скільки коштів може бути виділено суб'єктами господарювання на екологічні цілі.

Показник «середня суб'єктивна норма екологічних переваг» розраховується на основі методу «готовності платити» і демонструє ефективність або неефективність наявних неформальних інститутів, адже відображає готовність суб'єктів господарювання виділити частину доходу на екологічні цілі. Якщо цей показник занижений, тобто не надає можливості компенсувати завданий та попередити потенційний збиток довіллю, то він свідчить про неефективність наявних неформальних інститутів з точки зору екологічно сталого розвитку.

Для визначення ефективності інституту екологічно сталого розвитку запропоновано використовувати такий підхід:

$$E_{ICP} = \frac{\sum_{n=1}^k (E_n^{екол} + E_n^{екон} + E_n^{соц}) / (1+r)^n}{\sum_{m=1}^k (B_{ICPm}^{впр} + B_{ICPm}^{\phi}) / (1+i)^m} \quad (3)$$

де E_{ICP} – коефіцієнт ефективності інституту екологічно сталого розвитку;

$E_n^{екол}$ – екологічний ефект функціонування інституту екологічно сталого розвитку, який може розглядатися як відвернений економічний збиток довіллю у результаті дії цього інституту, грн.;

$E_n^{екон}$ – економічний ефект функціонування інституту екологічно сталого розвитку, що проявляється у зменшенні/збільшенні прибутку суб'єктів господарювання, обумовлено дією цього інституту, грн.;

$E_n^{соц}$ – соціальний ефект функціонування інституту екологічно сталого розвитку, що проявляється у поліпшенні якості життя населення в результаті дії цього інституту, грн.;

i, r – ставка дисконтування;

k – термін життя інституту екологічно сталого розвитку, років;

$B_{ICPm}^{впр}$ – витрати на впровадження інституту екологічно сталого розвитку (капітальні та поточні), грн.;

B_{ICPm}^{ϕ} – витрати на функціонування інституту екологічно сталого розвитку (поточні), грн.

При цьому відвернений економічний збиток довіллю у результаті дії інституту екологічно сталого розвитку може бути обчислений наступним чином [18]:

$$Z_в = Z_м - Z_ф \quad (4)$$

де $Z_в$ – відвернений (ліквідований) економічний збиток від забруднення навколишнього середовища, тобто зменшення фактичного збитку в результаті проведення заходів з охорони навколишнього середовища, грн.;

$Z_м$ – можливий збиток, тобто збиток, що спостерігається за умови відсутності природоохоронних заходів, грн.;

Z_f — фактичний (розрахунковий) збиток, тобто фактичні втрати, шкода, негативні зміни живих істот, що виникають в результаті забруднення навколишнього середовища і можуть бути оцінені в грошовому вираженні, грн.

Проте при застосуванні зазначеного підходу (формула (3)), необхідно враховувати також певні обмеження. Так, про ефективність інституту екологічно сталого розвитку можна стверджувати лише за умови, якщо стан навколишнього середовища відповідає нормативам, а якість життя населення відповідає певним стандартам (наприклад, прожитковому мінімуму). Витрати на впровадження і функціонування інституту екологічно сталого розвитку також можуть бути обмежені, наприклад, видатковою частиною бюджету певного рівня.

Запропоновані підходи до оцінки ефективності інститутів екологічно сталого розвитку дають можливість зробити висновок про необхідність вдосконалення інституційного середовища соціо-еколого-економічної системи.

Так, якщо $EI > 1$, то йдеться про узгодженість формальних і неформальних інститутів екологічно сталого розвитку, які формують наявне інституційне середовище екологічно сталого розвитку. Пріоритетним завданням на даному етапі є підтримання обраного напрямку розвитку. Для цього пропонується застосовувати організаційно-економічні інструменти управління розвитком соціо-еколого-економічних систем, які б підтримували природоохоронних заходів і спонукали б у подальшому продовжувати таку діяльність. До таких інструментів належать: субсидії; кредити, позики під низькі проценти; зниження або звільнення від податків; виплати зі спеціально створених фондів охорони природи та ін. Такі самі організаційно-економічні інструменти управління розвитком соціо-еколого-економічних систем доцільно застосовувати і за умови ефективності окремого інституту екологічно сталого розвитку ($E_{ICP} > 1$).

Якщо $EI < 1$, то спостерігається неузгодженість формальних та неформальних інститутів екологічно сталого розвитку. На цьому етапі необхідно застосовувати певні інструменти негативного стимулювання задля удосконалення інституційного середовища соціо-еколого-економічної системи, зокрема плату за забруднення навколишнього середовища, штрафні санкції різних видів, плату за ресурси, нормативне регулювання тощо. Такі самі інструменти доцільно застосовувати за умови

неефективності окремого інституту екологічно сталого розвитку ($E_{ICP} < 1$).

У разі, коли $EI = 1$, а також коли $E_{ICP} = 1$, спостерігається мінімальна стійкість інститутів екологічно сталого розвитку. На цьому етапі для досягнення екологічно сталого розвитку також доцільно застосовувати інструменти позитивного стимулювання, спрямовані на удосконалення інституційного середовища.

Тобто шляхом застосування різних організаційно-економічних інструментів управління розвитком соціо-еколого-економічних систем відповідно до рівня розвиненості й ефективності інститутів екологічно сталого розвитку можна удосконалити наявне інституційне середовище соціо-еколого-економічної системи.

На сьогодні в Україні спостерігається неузгодженість інститутів екологічно сталого розвитку. Тому необхідно застосовувати інструменти негативного стимулювання задля удосконалення інституційного середовища. З огляду на це, на шляху до екологічно сталого розвитку інституційні зміни потребують зростання ролі держави як законодавчого, регулюючого та контролюючого органу. Це обумовлено тим, що в суспільстві ще не сформувалося екологічне мислення. Інституційні зміни потребують також деякої децентралізації повноважень, що виявляється в широкій участі екологічно освіченої громадськості в прийнятті рішень загальнодержавного значення з проблем соціо-еколого-економічного розвитку. Має збільшитися роль неурядових організацій, як представників волі громадськості, що підвищуватиме інклюзію та координованість дії суб'єктів з метою досягнення сталого розвитку.

Необхідно також відмітити, що основою докорінних інституційних змін на шляху до екологічно сталого розвитку має стати екологічна освіта, і як результат, розвиток екологічного мислення, зміна свідомості суспільства. Однак зміна неформальних обмежень — довготривалий та складний процес. Тому, перш за все, зростає роль держави, що закріплює формальні інститути, які сприяють досягненню цілей екологічно сталого розвитку.

При цьому інститути екологічно сталого розвитку мають виступати цементуючим та формоутворюючим базисом для становлення засад екологічно сталого розвитку в країні.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити наступне. У роботі запропоновано методу визначення ефективності наявного інституційного середовища екологічно сталого розвитку, а також ефективності окремого інститу-

ту екологічно сталого розвитку. Також удосконалено науково-методичний підхід до застосування системи організаційно-економічних інструментів управління розвитком соціо-еколого-економічних систем.

Література

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
2. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение/ Д. Норт // THESIS. – 1993. – Вып.2. – С.69-90.
3. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки : пер. з англ. / Д. Норт; пер. с англ. під ред. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
4. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории: пер. с англ. / Дж. Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
5. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория. / под общей ред. А. А. Аузана. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 416 с.
6. Бренделева Е. А. Неинституциональная экономическая теория / Е. А. Бренделева; под общ. ред. А. В. Сидоровича. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 352 с.
7. Вольчик В. В. Институционализм: вторичность нового мифа? (возможности и пределы институциональной экономики) / В. В. Вольчик // Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2003. – Т. 1. – № 1. – С. 126-134.
8. Постсоветский институционализм: монография / под ред. Р.М.Нуреева, В.В.Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480 с.
9. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Клейнер Г. Б.; ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
10. Введение в институциональную экономику/ под. ред. Д.С. Львова. – М.: Издательство «Экономика», 2005. – 639 с.
11. Нуреев Р. Теории развития: институциональные концепции становления рыночной экономики / Р. Нуреев // Вопросы экономики. – 2000. – № 6. – С. 126-145.
12. Олейник А. Н. Институциональная экономика. / А. Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
13. Тарушкин А. Б. Институциональная экономика / А. Б. Тарушкин. – СПб.: Питер, 2004. – 368 с.
14. Ткач А. А. Інституціональні основи ринкової інфраструктури: Монографія / А. А. Ткач. – К.: НАН України. Об'єднаний ін-т економіки, 2005. – 295 с.
15. Шаститко А. Е. Неинституциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. – М.: ТЕИС, 1998. – 424 с.
16. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. – М.: ТЕИС, 2002. – 591 с.
17. Реймерс Н.Ф. Экология / Н.Ф. Реймерс. – М.: Россия молодая, 1994. – 368с.
18. Балацкий О.Ф. Антология экономики чистой среды / О.Ф. Балацкий. – Сумы: ИГД «Университетская книга», 2007. – 272 с.
19. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України: [наукове видання] / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 715 с.
20. Данилишин Б.М. Стійкий розвиток в системі природно-ресурсних обмежень / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 367 с.
21. Устойчивое развитие: теория, методология, практика. / под ред. Л. Г. Мельника. – Сумы: Университетская книга, 2009. – 1216 с.
22. Голуб А. А. Рыночные методы управления окружающей средой. / А. А. Голуб. – М.: ГУ-ВШЭ, 2002. – 287 с.
23. Голуб А. А. Экономика природных ресурсов / А. А. Голуб, Е. Б. Струкова – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 319 с.
24. Герасимчук З. В. Трансформація інституціонального механізму природокористування в умовах глобалізації: екологічні імперативи та системні суперечності: [Монографія] / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович, В. А. Голян, А. О. Олексюк; під ред. З. В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 228 с.
25. Україна: проблеми сталого розвитку : наукова доповідь / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Лібанова Е. М., Шевчук В. Я.] – К.: РВПС України НАН України, 1997. – 57 с.
26. Желаева С. Э. Институциональные аспекты устойчивого развития социо-эколого-экономических систем различных типов / С. Э. Желаева, В. Е. Сактоев, Е. Д. Цыренова. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2005. – 156 с.
27. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
28. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування: пострадянський формат:

монографія / М. А. Хвесик. – К.: Кондор, 2007. – 788 с.

29. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.

30. Сафонова О. Н. Развитие институциональной среды согласования экологических и экономических интересов хозяйствующих субъектов: дис. ... кандидата экон. наук :

08.00.01 / Сафонова Олеся Николаевна. – Пенза, 2008. – 163 с.

31. Sauer Petr. Introduction to Environmental Economics and Policy With Economic Lab Experiments and Class Exercises / Petr Sauer. – Prague: Nakladatelstvi a vydavatelstvi litomyslskeho seminare, 2007. – 224 p.

Статья поступила в редакцию 03.06.2011

Т.Н. ГОГОЛЕВА, д.э.н., зав.кафедрой экономической теории и мировой экономики,
Л.А. МАЖАРОВА,
Воронежский государственный университет

ИНСТИТУТЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ВЫБОРА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ: ПРОБЛЕМА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Проблемой, лежащей в основе представленного в докладе исследования, является разработка теоретического подхода и соответствующих ему количественных критериев, которые позволят оценить эффективность функционирования институтов, обеспечивающих разработку и реализацию государственной экономической политики.

Методологической основой исследования стал подход неинституциональной теории общественного выбора в соответствии с которым, процесс формирования государственной политики (в т. ч. экономической) представляет собой специфическую форму отношений обмена. В рамках данных отношений представители властных органов разрабатывают программы регулирования, то есть формируют предложение производимых государством благ. Остальное население различными способами поддерживает отдельные решения, то есть формирует спрос.

Поскольку теория общественного выбора открывает широкие возможности согласованного исследования «экономических» и «политических» аспектов процесса формирования государственной политики, в настоящее время ее подход выступает основой значительного числа исследований и публикаций. Основные положения, предпосылки и выводы были сформулированы основоположниками данного направления экономической мысли - Дж. Бьюкененом [3], Г. Таллоком [4], К. Эрроу [9], К. Мэем [5]. Идеи которых были развиты и адаптированы к особенностям российского политического процесса такими современными

отечественными учеными как Р. М. Нуреев [6], С. Г. Синельников - Мурылев, И. В. Трунин [7] и др.

В то же время ряд аспектов разработки и реализации государственной экономической политики остается малоисследованным.

К их числу несомненно может быть отнесена проблема эффективности институтов общественного выбора. Впервые она была поднята Дж. Бьюкененом, который утверждал, что залогом эффективности является обеспечение в политическом процессе ситуации аналогичной совершенной конкуренции на рынке (в которой действует «невидимая рука»).

Однако при принятии государственных решений индивиды не могут руководствоваться обычными правилами торговли, поскольку потребителем общественных благ является не отдельный индивид, а общество в целом.

Тем не менее, в политике все же существует аналог свободной торговли. Это, по Бьюкенену, согласие между людьми, присущее любому виду обмена. Единогласие, достигнутое участниками коллективного выбора в политике, аналогично добровольному обмену индивидуальных товаров на рынке. То есть, для оценки эффективности нужно определить, насколько полно в рамках существующих институтов воплощается в жизнь принцип единогласия [3, с. 15-18].

Однако в условиях современных политических систем требование единогласия всех членов общества является недостижимым, что

© Т.Н.Гоголева, Л.А. Мажарова, 2011